

Dér Csilla Ilona: Korreferátum: Hegedűs Veronika: Névutós kifejezések a Jókai-kódexben

A JókK. – két kivételtől eltekintve (*után, miatt*) – jelöletlen birtokos szerkezetben kialakult, *ház előtt ~ háznak előtte* típusú szabad váltakozást mutató névutós kifejezések az AxialPart önálló köztes kategóriába tartoznak.

Grammatikalizációs változási sor : **N** → **AxPart** → **P**

- **formai:** AxPart: birtokos személyragot/-jelet kaphatnak (ez azonban a névutóra is áll, l. (*én*) *mellettem, (te) utánad*, vö. É. Kiss 1999: 171 – ezek névutók, de vö. Sebestyén: határozószók, 1965: 220, MGr. 259: személyes névmások) + az alapszavon megjelenik a *-nak/-nek* rag (kétszeresen jelölt birtokviszony)
- **szemantikai:** helyzetviszonyító főnevek(ből erednek)
- **Az AxialPart kategóriát konstituáló egyetlen formai sajátosság ez a szabad váltakozás** (egyéb formai vonásait tekintve azonos a névutókkal).
- A *-nak/-nek* ragos névszó + birtokos személyjeles névutó változatok az **eredetileg jelöletlen** birtokos jelzős szintagmákban kialakult, már biztosan nem névszós, inkább névutós kifejezésekbe kerültek be **később, analógiás hatásra**.
- **A szabad váltakozás megjelenése** annak volt köszönhető, hogy ezek az elemek ugyan már nem névszók, de még nem váltak teljesen névutóvá, **köztes fázisban vannak** (AxP-k), a nyelvhasználók még beleérezhették a birtokos jelzős szerkezetet ezekbe a továbbfejlődött alakokba.

Kritikai észrevételek:

1. Analógia és grammatikalizáció:

- A grammatikalizációs fejlődési sorok közvetlen leszármazást kell mutassanak, eszerint névszókhoz kapcsolódó képességüket ezeknek a névutós kifejezéseknek a forrásszerkezetüktől kellett örökölniük. A kérdés itt az, hogy mit és miért is örökölték meg, ami lehetővé tette az analógia működését: a „birtokosságot”, vagy magát a formai vonást (váltakozás a jelölt és jelöletlen formák között). Az utóbbit biztos nem, mert még jelöletlen birtokos szerkezetben kezdtek névutóvá válni, a forrásszerkezetben a váltakozás nem volt meg (mert nem lehetett meg, vö. Sebestyén 1965: 220: „*a háznak előtte, bokrodnak megette* szerkezet típus *-nek* ragjában sem kereshetjük a birtokos szintagma átöröklődését; ez súlyos anakronizmus volna”). **Tehát a kérdés az, hogy az analógia behozta vonás mennyire tekinthető a sajátjuknak.** Ezzel szoros összefüggésben: **Miért nem működött az egyszeres jelöltség a szabad váltakozást mutató névutók esetében, miért a kétszeres terjedt el? Ha „birtokosságot” örökölték meg az AxP-k, akkor elvileg működni kellett volna.**
- **Az egyszeres jelöltség problémája:** a vizsgált névutóknál nem működött következetesen, alig van adat ilyenekre, azok jó része is „féloldalas” (Zsilinszky 1992: 706): JókK. *ew testek ellene, Zent ferencznek myat, emberekelewtte* (szerkezetkeveredés? elírások?). **Tehát feltételezhető, hogy csak a kétszeresen jelölt alakok analógiája működött a névutós kifejezések esetében.** Ennek az erős analógiának egyik lehetséges magyarázata az, amire már sokan felhívták a figyelmet a szakirodalomban: „a vallásos szövegeknek ünnepélyes, hatáskeltő, nyomósító jellegű stílusformálása volt az alapjuk” (Benkő 1988: 30, vö. a JókK. fordítás). Vö. a lexikalizálódott, névmási töhöz járuló ilyen névutós kifejezések (*annak/ennek utána/előtte/felette*) felülreprezentáltak a kódexekben, az analógiát erősítő hatásuk lehetett (sőt összetételekké is váltak): JókK. *annak utána* (17 adat, 2 egybeírva) ~ *azután* (8 adat, 2 egybeírva). Szükség volna egy, a névmási tövű névszókhoz kapcsolódó ilyen névutós kifejezésekre vonatkozó statisztikára a JókK-ből.

2. Helyzetviszonyító főnevek: *al-, mell-, bel-, fel-, köz-* mint elkülönülő szemantikai csoport

- Az AxP-k maguk a helyzetviszonyító főnevek (l. Hegedűs 2010: 7), határozóragok nélkül. A grammatikalizációs sor így pontatlan (vö. az „önálló szóból keletkezett” kifejezés kritikája, vö. Dér 2008: 88–89), **nem** N-ből lesz AxP és abból P, hanem: **határozóragos névszó → határozóragos AxialPart → névutó** (vagy szerkezet szinten nézve: jelöletlen birtokos jelzős szintagma → ?AxP-s kifejezés → névutós kifejezés). Önmagukban tehát sosem tudnak névutók lenni az AxP-k. Több pontján a tanulmánynak (Hegedűs 2010) nem volt világos, hogy az

AxialPart-ok mivel vannak azonosítva (hol a névutókkal magukkal, pl. p. 7: „az ómagyar korban a „névutók” egy része (még) AxPart”). Itt muszáj lenne mindig nagyon pontosan fogalmazni.

- Ez a szemantikai csoport **több szófajnál** is szerepet játszik (határozószók, igekötők), nemcsak a névutóknál; nem világos tehát, hogy az AxP-k esetében mire vonatkozóan van magyarázó ereje a helyzetviszonyító főnevek szemantikai körülhatárolásának.

Továbbgondolandó kérdések:

1. Pontosán milyen névutós kifejezéseket érintett az ómagyar korban a szabad váltakozás? Miért csak ezeket érintette (mi a közös bennük?), a többi jelöletlen birtokos jelzős szerkezetben kialakult, raggá váló névutókat miért nem? Mert azok már előrébb tartottak a grammatikalizációs folyamatban (l. Sebestyén 2002: 114)?

1. táblázat: A szabad váltakozást mutató névutós kifejezések a JókK.-ben és a TNyT anyagában¹

JókK. (Sebestyén 2002: 75)	TNyT (Zsilinszky 1992: 696-7) ²
-nak alatta	-nak alatta
-nak elébe~eleibe	-nek elébe (továbtoldalékolt alak, nem kap birtokos személyjelet)
-nak ellene	-nak ellene
-nak előtte	-nak előtte
-nak felőle	-nak felőle
-nak fölötte	-nak fölötte
-nak környüle	Nem említi ragos változatban egy alakváltozatát (körül~környül) sem.
-nak kívül ³	-nak kívül
-nak között	-nak között
-nak mellette	-nak mellette
-nak utána (az első névutó, mely jelölt birtokos szerkezetben keletkezett: <i>ut + á + n</i>)	-nak utána
– (Nem fordul elő a kódexben.)	-nak alóla
Nem említi ragos változatban.	-nak alá(ja)
– (Nem fordul elő a kódexben.)	-nek előle
Nem említi ragos változatban.	-nak általa ⁴
-nek miatta⁵ (jelölt birtokos szerkezetben keletkezett: <i>mi + a + tt</i>)	-nek miatta
– (Nem fordul elő a kódexben.)	-nek helyette ⁶

2. Zsilinszky (1992: 706) gondolatát visszhangozva: Miért nem működött a fenti analógiás változás az ómagyarban az E/3. birtokos személyjelet felismerhető módon tartalmazó névutók esetében (*fejében, táján, közibe*), miért csak a jelöletlen vagy az elhomályosult jelöltek esetében? Még túlságosan erős volt a névszói jelleg (tehát nem igazi névutók)? Adathiány (fejében: 2 adat a törzsanyagból)? Egy másik grammatikalizációs vonal?
3. Miért tűntek el a nyelvből ezeknek a szabad váltakozást mutató alakoknak a jelölt változatai (később keletkeztek újabbak, de értelemszerűen csak jelölt birtokos jelzős szintagmában, pl. *céljából, dacára*,

¹ Félkövérrrel szedve szerepelnek a nem jelöletlen birtokos szerkezetben kialakult névutók, a többi mind jelöletlen birtokos szintagmában született meg. Csak a kétszeresen jelölt eseteket vettem számításba, a „féloldalalakat” (egyszeresen jelöltek) nem.

² A TNyT-törzsanyag alapján. A TNyT II/1-es kötet 706. oldalán lévő táblázat csak a leggyakoribb *-nak/-nek* ragos alapszóval álló névutókat említi, a fenti táblázat viszont (elvileg) az összeset.

³ A *vmin kívül* ragvonzó névutós kifejezés később és eltérő szintagmában keletkezett, mint a *vmi kívül*.

⁴ Kérdéses a (*vmi*) által kialakulása, Sebestyén kijelölő jelzői vagy értelmezői szintagmatikus előzményt feltételez még az ugor korban (Sebestyén 1965: 36), amihez „járult később a birtokviszony tudata” (uo.)

⁵ Ezt a névutót Sebestyén valamiért csak a névutók részletes tárgyalásánál említi ilyen vonatkozásában (pp. 39–40, több adat is van rá a JókK.-ben, pl. 42:18: *ejeknekmyatta*), de nem hozza elő sem az összegző táblázatban (p. 65), sem a kétszeresen jelölt birtokos szerkezetet imitáló névutós kapcsolatok felsorolásában (p. 75), nem tudni, miért nem.

⁶ A törzsanyag ilyen névutóit összegző táblázatban nem szerepel, csak a grammatika főszövegében, ezért feltehetően kiegészítő gyűjtésből származó adat(ok)ról van szó.

- folytán*)? Van-e ebben bármi különös? Csak a továbbgrammatikalizálódás lehet a magyarázat? Funkcióvesztés (vö. a névmási tövű stilisztikai variánsok visszaszorulása)?
4. A kétszeresen jelölt birtokos szerkezet korábbisága melletti érvek: Benkő a honfoglalás idejére teszi a *-nek*-es birtokos jelzős szerkezetet (Benkő 1988: 30–31) – ha így volt, akkor miért csak a JókK-ben tűntek fel az ilyen váltakozást mutató névutós alakok? Miért nem korábban?
  5. Az AxP-k személyjelezése/-ragozása: biztos, hogy az azokon lévő birtokos személyjel az birtokos személyjel (mivel Hegedűs szerint az AxP-k még nem grammatikalizálódtak teljesen), de a szabad váltakozás már nem mutató, névutóként besorolt esetekben már nem az? (Pl. *utánam, utánad, utána*, vö. É. Kiss 1999: 171: „A névutók olyan, produktív morfémákra fel nem bontható töből és (rejtett vagy kitett) birtokos személyjelből álló, ragozatlan és ragozhatatlan szavak, melyek főneves kifejezést vonzanak, s vonzatukkal formailag birtokos szerkezetet alkotnak.”) Ez miként bizonyítható?

Hivatkozott irodalom

- Benkő Loránd 1988: A magyar birtokos jelzős szerkezet jelölése. *Magyar Nyelv* 84: 24–31.
- Dér Csilla Ilona 2008: Grammatikalizáció. *Nyelvtudományi értekezések* 158. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegedűs Veronika 2010: Névutós kifejezések a Jókai-kódexben. A műhelyelőadás írott változata (kézirat).
- É. Kiss Katalin 1999: Mi tartozik a névutók osztályába? *Magyar Nyelvjárások* 37: 167–172.
- Sebestyén Árpád 1965: A magyar nyelv névutórendszere. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Árpád 2002: A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.). Internetes változat (a nyomtatottól eltérő lapszámozással): <http://mek.oszk.hu/01700/01735/>
- Zsilinszky Éva 1992: A névutók. In: Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 696–715.